

МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ АГРАРНОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Розглядаються елементи інфраструктури аграрного ринку, показано роль та значення їх у просуванні сільськогосподарської продукції до споживача. Акцентовується увага на розвитку різних елементів інфраструктури, здатних забезпечити вільну реалізацію продукції.

The elements of infrastructure of agrarian market are consider, role and importance of them is shown in a-going to the agricultural product to the user. Accented attention on the development of different elements of infrastructure, that able to provide free realization of products.

Ключові слова: аграрний ринок України, інфраструктура аграрного ринку, біржовий аграрний ринок, агроторговий дім, оптовий ринок, аукціон, сільськогосподарські товаровиробники.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Аграрний ринок України спроможний виробити достатню кількість продукції для забезпечення населення продуктами харчування у відповідності з науково обґрунтованими нормами споживання, а промисловість — сировиною. Незважаючи на кризовий стан в економіці країни, виробники сільськогосподарської продукції забезпечують продовольчу безпеку. Однак виникає проблема реалізації сільхозпродукції, оскільки багатьом виробникам все частіше доводиться виступати в одній особі — трейдера, посередника й продавця.

З огляду на ту складну ситуацію, що склалася в аграрному секторі з проблемою реалізації продукції і невідкладності її вирішення, то намагання владних і комерційних структур мають бути спрямовані на розвиток розмаїття інфраструктури аграрного ринку. Без достатньо розвинутої інфраструктури не можна говорити про стабільне функціонування аграрної економіки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

В умовах ринкової економіки діяльність сільськогосподарського виробника як підприємця агропродовольчого сектора економіки, стає провідною формою господарювання і діяльність його спрямована на одержання прибутку. Це означає, що лише він вирішує, яку продукцію і як виробляти, кому і де її реалізувати.

Питання виробництва і збуту сільськогосподарської продукції та розвитку інфраструктури агропродовольчого ринку широко висвітлені в багатьох наукових працях В.Г. Андрійчука, О.М.Сахацької, П.Т.Саблука, Г.В. Черевка, О.М. Могильного, П.С. Березівського, В.І. Топіхи, І.І. Червена, С.І. Дем'яненка, М.Й. Маліка та ін. Проте деякі питання місця, ролі й значення окремих елементів інфраструктури аграрного ринку в реалізації сільськогосподарської продукції висвітлені ще недостатньо.

МЕТА СТАТТІ

Розкрити роль, важливість, функції і принципи формування інфраструктури у створенні умов просування сільськогосподарської продукції до споживача та її значення в розвитку та ефективному функціонуванні аграрного ринку.

РЕЗУЛЬТАТИ

Використання наявного потенціалу аграрного сектора країни з виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції перебуває у безпосередній залежності від стану ринкової інфраструктури. Її недостатня розвиненість значною мірою знижує конкурентоспроможність української продукції.

У вітчизняній теорії, правовому полі й практиці господарювання існують неоднозначні тлумачення щодо визначення економіко-правової сутності та складу ринкової інфраструктури, її впливу на економічне зростання виробництва.

Традиційно ринкова інфраструктура розглядається як сукупність галузей, видів діяльності, організаційно-правових та економічних відносин, яка забезпечує функціонування, взаємодію та регулювання елементів економіки через товарні, фінансові та інформаційні потоки з метою подальшого зростання виробництва та забезпечення соціально-економічної стабільності в країні [4].

Формування інфраструктури аграрного ринку здійснюється за умови синхронного розвитку трьох його складників: маркетингового, фінансово-кредитного й інформаційно-консультаційного. Залишаючись самостійними і маючи власну функціональну спрямованість, складники інфраструктури аграрного ринку постійно взаємодіють та взаємно доповнюють один одного.

На макроекономічному рівні ринкову інфраструктуру визначено як складову частину загального устрою економічного, правового та політичного життя, що має

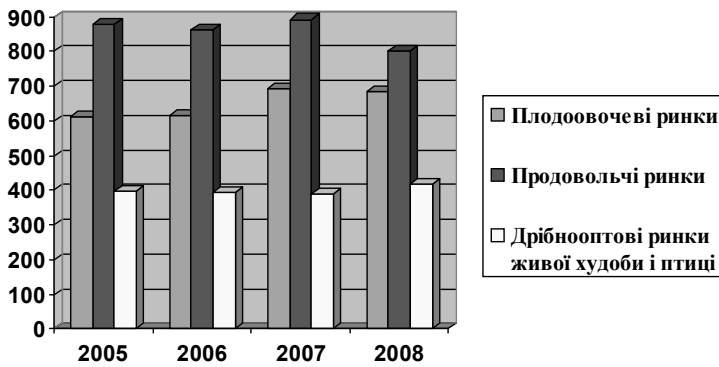

Рис. 1. Динаміка кількості суб'єктів інфраструктури аграрного ринку

Джерело: Державний комітет статистики України

допоміжний характер і забезпечує нормальну діяльність економічної системи у цілому. Вона охоплює систему державних, приватних і громадських інститутів (організацій і установ) та технічних засобів, що обслуговують основне виробництво.

Склад інфраструктури аграрного товарного ринку — це система елементів, що забезпечують стабільне безперервне функціонування господарських зв'язків у агропромисловому комплексі, взаємодію суб'єктів аграрного ринку та вільне просування ресурсів, товарів і послуг на ринку[2].

До інфраструктури аграрного ринку віднесено товарні біржі, оптові ринки, торгові домів, ярмарки, аукціони. Елементами інфраструктури, що покликана обслуговувати товаровиробників, створювати умови для своєчасного і безперервного нарощування обсягів пропозиції продукції на ринку, є транспорт, складське господарство, зв'язок, системи цінового моніторингу, стандартизації, сертифікації, страхування тощо.

Окремі елементи інфраструктури створюються державою, інші — самими підприємницькими структурами. При цьому держава повинна визначати основні правові умови функціонування інфраструктури та окремих її елементів, а ринок — зумовлювати кон'юнктуру необхідних послуг, їх обсяг, види, вартість.

При визначенні суті поняття ринкової інфраструктури використовується системний підхід, розглядаючи ринкову економіку як соціально орієнтовану, складну структуровану систему. Як і система в цілому, окремі її підсистеми характеризуються своїми об'єктами, суб'єктами, способами їх взаємодії, а також сукупністю виконуваних цільових функцій. Функціонування національного аграрного ринку, який є сукупністю взаємопов'язаних, специфічних видів ринку, безпосередньо залежить від стану його інфраструктури та окремих її складників, які прискорюють та полегшують укладання і здійснення ринкових угод. Мета інфраструктури — забезпечити стабільне, безперервне функціонування господарських зв'язків у АПК, взаємодію суб'єктів аграрного ринку та вільне просування ресурсів, товарів і послуг на ринку.

Розвиток ринкової інфраструктури є важливим напрямом діяльності Уряду України. За даними Міністерства аграрної політики України, в країні створено 375 агроторгових домів, 800 оптово-продовольчих, 684 оптово-плодоовочевих ринків та 416 дрібнооптових ринків

живої худоби і птиці, 178 виставка-ярмарків продукції АПК.

Працює 35 аграрних товарних бірж, 979 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Разом з тим, обсяг продукції, що реалізується через ці інституції, незначний. Фактично працює половина агроторгових домів, обслуговуючих кооперативів, заготівельних пунктів, майже не проводиться аукціонна торгівля живою худобою, обмежена кількість форвардних та ф'ючерсних угод на біржах. По окремих елементах інфраструктури відбувається скорочення кількості суб'єктів (рис. 1).

Існуюча у вітчизняному аграрному секторі ринкова інфраструктура ще не є досконалою, оскільки знаходиться лише на початковому етапі свого формування, її окремі складові елементи розрізнені і функціонують хаотично. Функціонуванню інфраструктурних елементів на регіональному рівні бракує системності, а процесу їх становлення — послідовності. Навіть поняття ринкової інфраструктури, її функції і порядок формування чітко не визначені для умов перехідної економіки.

Основними принципами формування ринкової інфраструктури аграрного сектора є такі:

- наявність ефективної системи інфраструктурного забезпечення, яка визначає господарські взаємозв'язки між суб'єктами господарювання та регулює потоки товарів, послуг, фінансів, робочої сили, є обов'язковою умовою успішного функціонування ринкової системи господарювання;

- реформи, які відбуваються в Україні, мають на меті створення збалансованої ринкової економіки і одночасно сприяють розвитку усіх складників ринкової інфраструктури;

- важливим принципом формування інфраструктури є принцип її стабільності, який передбачає забезпечення стабільності не тільки функціонування основних елементів інфраструктури, але і їх законодавчого забезпечення;

- кожний елемент ринкової інфраструктури повинен відзначатися чіткою цільовою спрямованістю на ефективний розвиток економіки, гнучкістю до умов ринкового середовища, максимально задовольняти потреби суб'єктів господарювання та відповідати міжнародним і державним стандартам якості обслуговування, взаємодії і керування;

- при формуванні ринкової інфраструктури необхідно враховувати всезростаючу інтеграцію української економіки у світові економічні структури при обов'язковому дотриманні національних інтересів.

Аналіз стану ринкової інфраструктури аграрного сектора показав: відсутність тривалих, стабільних зв'язків; відносини не ґрунтуються на дієвій контрактній основі; деформована структура попиту внаслідок низької платоспроможності населення; велика роздрібність комерційної мережі; відсутність професійних гуртових продавців; відсутність прозорості розрахунків; високий ризик комерційних операцій; дефіцит достовірної кон'юнктурної інформації про ринки продовольства; відсутня система цінового моніторингу; домінують неорганізовані місця продажу з примітивною інфраструк-

турою і антисанітарними умовами; біржі не виконують функцій, зокрема як індикатори формування цін; велика амплітуда коливання цін; обсяги реалізації аграрної продукції на біржах безпосередньо товаровиробниками становлять дуже малу частку.

Ускладнюють ситуацію відсутність інформації про кон'юнктуру ринків сільськогосподарської продукції, низька комунікаційна мережа, недостатність дрібнооптових формувань із закупівлі, оптових плодоовочевих ринків, а також їх відповідного обладнання холодильним устаткуванням та складами [6]. Триває практика адміністративного контролю за функціонуванням об'єктів інфраструктури ринку, що впливає на ціноутворення, вибір партнерів та каналів збуту. Застосовуються адміністративні важелі впливу на укладання угод лише через біржі чи інші формування, що є прямим втручанням у підприємницьку діяльність суб'єктів господарювання. Біржі не є індикатором ринкових цін, майже не проводиться аукціонна торгівля живою худобою.

Формування ринкової інфраструктури включає створення комплексної багаторівневої системи, метою якої є задоволення потреб споживачів та інтересів товаровиробників [4]. Інфраструктура виконує функції розподілу, нагромадження, а також маркетингову, комунікаційну тощо. Особливостями розвитку елементів ринкової інфраструктури є те, що деякі з них почали відроджуватися лише кілька років тому. Це, насамперед, стосується товарних бірж, які виступають одним з головних елементів ринкової інфраструктури та світовою практикою оцінюються як найдосконаліша форма організації торгівлі.

Як організація товарна біржа функціонує з метою створення сприятливих умов при укладанні угод купівлі-продажу, вона не виступає в угодах купівлі-продажу стороною, не є власником товарів, не купує їх і не продає. Товарна біржа є неприбутковою організацією, її кошти формуються за рахунок пайових, вступних і періодичних внесків, відрхувань організацій і осіб, які її створюють; доходу від надання платних послуг клієнтам біржі; штрафів за порушення статуту товарної біржі та правил біржової торгівлі, зборів, за реєстрацію угод.

Законодавством України надано право окремим товарним біржам обслуговувати укладання угод при формуванні обсягів сільськогосподарської продукції і продовольства для державних потреб, їх реалізації з державних ресурсів і з державного резерву, а також продукції, що надходить у рахунок погашення заборгованості зі сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування, погашення податкової заборгованості та поставки підприємствам агропромислового комплексу матеріально-технічних ресурсів, які надходять за рахунок коштів державного бюджету та продаж яких здійснюється на спеціально визначених товарних біржах. Перелік таких бірж затверджується Міністерством аграрної політики України за участю Національної асоціації бірж України та за погодженням з Кабінетом Міністрів України.

Товарні біржі, включені до Переліку, відповідають "Вимогам до товарних бірж для проведення на них закупівель сільськогосподарської продукції і продовольства для державних потреб", визначеним п.17 постанови Кабінету Міністрів України від 17.08.98 №1288 "Про

затвердження Положення про механізм розрахунків під час закупівлі сільськогосподарської продукції і продовольства для державних потреб та їх реалізації з державних ресурсів через біржовий товарний ринок". У Національній асоціації бірж України запроваджено порядок здійснення через біржовий товарний ринок зустрічних поставок сільськогосподарської продукції, продовольства та матеріально-технічних ресурсів, що ґрунтуються на біржових цінах, а не на коефіцієнтах бартерного обміну.

Це зумовлює можливість розширити сферу використання механізму закупівлі матеріально-технічних ресурсів за рахунок коштів, одержаних від продажу сільськогосподарської продукції чи продовольства, які є в наявності або будуть вироблені в наступному періоді [5, с. 217].

Слід відзначити, що товарна біржа має бути привабливою для виробника сільськогосподарської продукції та виготовлених з неї продовольчих товарів з таких мотивів:

- відкрита конкуренція продавців і покупців;
- відкритість процесу формування ціни залежно від співвідношення попиту і пропозиції;
- регулярне проведення торгів та відносно великі партії товару;
- чіткі правила виконання угод та розрахунків.

Якщо товаровиробник з будь-яких причин поки що не користується послугами біржі для реалізації продукції, для нього може бути корисною інформація про обсяги продажу та середньозважені ціни, які надходять до Національної асоціації бірж України, з кожної біржі, які обробляються і розповсюджуються за підсумками кожних торгів. Біржові ціни певною мірою орієнтовані на ціни відповідних продуктів на світовому ринку. Отже, рівень біржових цін служить певним індикатором цінової ситуації на внутрішньому та на зовнішньому ринках.

Стаття 17 Закону України "Про державну підтримку сільського господарства України" містить положення щодо Аграрної біржі. Відповідно до цієї статті постановою Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2005 р. №1285 "Про створення Аграрної біржі" було затверджено Статут Аграрної біржі та склад її наглядової ради.

Ця біржа створена з метою надання біржових послуг суб'єктам господарювання з укладення біржових договорів (контрактів) щодо сільськогосподарської продукції, продажу товарних деривативів, базовим активом яких є сільськогосподарська продукція, іпотечних сертифікатів та іпотечних закладних, а також з проведення та організації розрахунково-клірингової діяльності.

Членами Біржі є Аграрний фонд, а також прийняті до її складу згідно з Статутом юридичні особи — резиденти. Юридичні особи отримують статус членів Біржі шляхом укладення договору з дирекцією щодо придбання біржового місця. Продаж біржового місця або надання його членом Біржі в оренду іншим особам чи інші форми користування (розпорядження) ними не дозволяються. Процедура набуття та припинення статусу члена Біржі, права та обов'язки, що виникають у зв'язку з придбанням біржового місця, визначаються у Правилах біржової торгівлі.

Таким чином, біржовий аграрний ринок є взаємо-

пов'язаною системою державних, біржових та інших структур аграрного ринку [2, с. 112]. Діяльність біржового аграрного ринку передбачає: взаємозв'язок бірж, які діють в аграрній сфері, інформаційний обмін та координацію торгів у режимі реального часу з урахуванням регіональних особливостей та спеціалізації сільськогосподарського виробництва; створення гарантійного товарного і фінансового механізму зацікавленості учасників біржового сільськогосподарського ринку безпосередньо в сільськогосподарських районах згідно з правилами.

Метою формування мережі біржового аграрного ринку є створення конкурентного середовища, забезпечення структурної перебудови економіки України.

За даними Союзу аграрних бірж України, станом на кінець 2008 р. обсяги реалізації зернових та олійних культур через біржовий ринок України за всіма видами угод та базисами поставок з урожаю 2008 р. становили 16849,5 тис. т, в т.ч. за внутрішніми угодами — 502,1 тис. т (3% від загального обсягу угод), за експортними угодами — 16347,3 тис. т (97%). Обсяги реалізації всіх зернових культур становили 14078,2 тис. т, в тому числі: продовольчої пшениці — 4650,8 тис. т, продовольчого жита — 72,3 тис. т, зернобобових культур — 50,2 тис. т, зернофуражних культур — 9261,7 6 3 тис. т. Обсяг реалізації олійних культур становив 2771,3 тис. т, в т.ч. ріпаку — 2463,5 тис. т.

Пріоритетними напрямками розвитку вітчизняного біржового аграрного ринку є [1, с. 60]:

- запровадження у 2009—2010 р. нових (та вдосконалення чинних) нормативно-правових актів, які регулюють діяльність товарної біржі з укладення форвардних, ф'ючерсних угод та опціонів, розрахункових палат бірж, системи гарантій в умовах обслуговування угод спотового аграрного ринку, створення умов для функціонування біржової інфраструктури;

- виконання комплексу заходів щодо запровадження торгівлі товарними деривативами, базовим активом яких є сільськогосподарська продукція і продовольство, враховуючи організаційне, інформаційне, програмне, розрахункове, правове забезпечення.

- запровадження стандартизованих Правил торгівлі форвардними біржовими контрактами та інших обов'язкових документів, що обслуговують процедуру укладання біржових угод та гармонізація їх з міжнародними стандартами.

Чинне правове поле України не містить спеціальних законодавчих актів щодо створення та діяльності оптових (гуртових) ринків та аукціонів. Проте для ефективного просування продукції АПК на ринок та її реалізації важливо розвивати оптові, оптово-роздрібні, міські продовольчі ринки, які утворюють керований, регульований механізм товарного обігу з відповідною інфраструктурою, що включає в себе комплекс торговельних, складських, адміністративних приміщень та допоміжних служб. Саме гуртові ринки та аукціонні торги за наявності попиту та пропозиції дають змогу забезпечувати максимальну відкритість процесу ціноутворення та встановлювати об'єктивні ринкові ціни. Така форма торгівлі є не лише індикатором ринкових цін, а й заходом зниження маркетингових витрат на цьому сегменті ринку та поліпшення культури ринкових відносин.

Ефективність функціонування аграрних бірж та інших об'єктів інфраструктури залежить від наявності торгових домів, які характеризуються універсальною комерційно-посередницькою діяльністю і різноманітними виробничими та інвестиційно-фінансовими операціями. Торгові дома на сьогодні поєднують торговельно-посередницькі установи різного профілю і типу — оптові, оптово-роздрібні, роздрібні та торговельно-виробничі підприємства [3]. Масштаби їхньої діяльності й організаційно-правові форми дуже різні. Найбільш широкий розвиток одержали торгові дома — універсальні, багатогалузеві формування, що є великими торговельними об'єднаннями, котрі мають тісні контакти з виробниками товарів і банками.

З метою удосконалення ринкової інфраструктури роботу оптової біржової системи важливо опирати на низові ланки — торгові дома, пайовиками яких у районах є товаровиробники, районні споживачі — переробники, торговельно-закупівельні організації, елеватори, транспортні організації, банки, інші представники районної інфраструктури, брокерські контори регіональних і центральних бірж, представники районних органів самоврядування і районних управлінь сільського господарства.

Чинним законодавством не визначено ні категорії "торгові дома", ні "агроторгові дома". Між тим, ця форма ринкової інфраструктури набула поширення.

Концепцію організації біржового сільськогосподарського ринку, що схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 1995 р. № 916 "Про прискорення організації біржового сільськогосподарського ринку", введено поняття "районні агроторгові дома". Передбачено, що вони:

- організують районні аграрні ринки та забезпечують їх взаємодію з міжрегіональними оптовими ринками;

- сприяють товаровиробникам в одержанні максимальних прибутків від реалізації сільськогосподарської продукції, сировини та продуктів її перероблення;

- формують районні лоти сільськогосподарської продукції, яка виставляється на торги;

- узгоджують ціни та інші умови і забезпечують заготівлю, зберігання та відвантаження сільськогосподарської продукції покупцям;

- забезпечують розрахунки з пайовиками агроторгового дому з урахуванням інтересів товаровиробників і споживачів сільськогосподарської продукції та поставальників матеріальних ресурсів для села;

- організують і контролюють місцеві товарообмінні операції на компенсаційній основі з дотриманням паритету цін на продукцію сільського господарства і промисловості.

Наказом Міністерства сільського господарства і продовольства України та Української академії аграрних наук від 18 березня 1996 року № 85 / 17 затверджено Типове положення про міжрегіональний та районний агроторговий дім. Це Положення визначає правовий статус, порядок організації, компетенцію, головні завдання та функції міжрегіонального, районного агроторгового дому. Згідно з Положенням метою створення агроторгових домів є прискорення і поглиблення аграр-

ної реформи в Україні шляхом формування ринкового середовища, розвитку товарно-грошових відносин, більш вигідної реалізації виробленої продукції та поліпшення матеріально-технічного постачання агропромислових товаровиробників.

Положенням передбачено, що агроторгові дома можуть функціонувати в формах, визначених Законом України "Про господарські товариства". Для кожного агроторгового дому розробляється установчий договір і статут, які реєструються за правилами, встановленими законодавством. Акціонером може бути будь-яка юридична або фізична особа. Засновниками акціонерного агроторгового дому можуть бути: сільськогосподарські товаровиробники, переробні підприємства, бази зберігання продукції, агротехсервісні підприємства, банківські та страхові установи, інші юридичні та фізичні особи. Права засновників визначаються Законом України "Про господарські товариства".

Крім агроторгових домів, що створюються і функціонують на акціонерних засадах, набули поширення агроторгові дома, створені на кооперативних засадах.

Наказом Міністерства аграрної політики України від 26 червня 2003 р. № 191 затверджено Примірний статут сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу — агроторгового дому. Тобто статут агроторгового дому за своєю організаційно-правовою формою є сільськогосподарським обслуговуючим кооперативом відповідно до Закону України "Про сільськогосподарську кооперацію".

Кооперативні агроторгові дома, здійснюючи обслуговування своїх членів, не ставлять за мету отримання прибутку. Він створюється для обслуговування переважно своїх членів на засадах взаємодопомоги та економічного співробітництва. Метою діяльності агроторгового дому є збільшення доходів своїх членів шляхом надання їм послуг. Предметом діяльності агроторгового дому є надання своїм членам комплексу послуг, пов'язаних з реалізацією продукції та придбання товарів і послуг на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Розвиток агроторгових домів на кооперативних засадах розглядається як один з основних напрямів підвищення ефективності ринкової інфраструктури.

Наказом Міністерства аграрної політики України від 20 квітня 2005 р. № 163 затверджено Перелік рекомендаційних заходів щодо підвищення ефективності функціонування агроторгових домів та передбачено активізувати роботу з формування мережі агроторгових домів — сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів за статусом, посилити роз'яснювальну роботу щодо переваг їх функціонування в ефективному обслуговуванні сільськогосподарських товаровиробників, чинному правовому та податковому полі, надавати їм організаційну, консультативну, методичну та фінансову допомогу на першому етапі створення. Також передбачено вжити заходів щодо залучення кооперативних агроторгових домів як брокерських контор акредитованих товарних бірж.

Передбачені заходи визначають умови і порядок створення мережі агроторгових домів зі статусом сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів з метою спрямування їх діяльності на більш ефективне

обслуговування сільськогосподарських товаровиробників та забезпечення у цьому процесі паритету економічних інтересів.

ВИСНОВКИ

Аналіз розвитку елементів інфраструктури аграрного ринку дозволяє констатувати започаткування розроблення і прийняття законів щодо врегулювання відносин в аграрній сфері та переведення їх на ринкові принципи, створення інфраструктури аграрного товарного ринку. Як першочергові для розвитку та запровадження визначені такі організаційно-правові форми аграрного ринку: аграрні біржі, оптові (гуртові) ринки, агроторгові дома, аукціони, споживча і обслуговуюча кооперація та ін. Негативні уроки запровадження нових відносин полягають у тому, що збереглися елементи адміністративно-командної системи, існують відхилення від стандартів ринкових відносин, відсутні правові засоби захисту прав сільськогосподарських товаровиробників, недостатній фаховий рівень менеджменту на всіх рівнях і сферах АПК.

Серед першочергових завдань удосконалення аграрного ринку у сфері інфраструктури вбачаються: розширення мережі заготівельно-збутових кооперативів та масштабів їх діяльності в сільській місцевості, удосконалення роботи товарних бірж, агроторгових домів, розширення форвардної і ф'ючерсної торгівлі; формування нормативно-правової бази як єдиної системи ринкової інфраструктури, для чого доцільно прийняти відповідні закони України.

Ефективність господарювання сільськогосподарських виробників значною мірою залежить від каналу реалізації продукції, в яких досить відчутною є різниця у закупівельній ціні. З метою упорядкування цін та створення прозорої системи реалізації їх продукції і економічного захисту її виробників необхідно широко впроваджувати різні елементи ринкової інфраструктури, особливо ті, що забезпечують захист інтересів виробників.

Література:

1. Актуальні проблеми аграрної реформи в Україні в умовах системної кризи світової економіки / за ред. І.Г.Кириленка. — К.: 2009. — 135 с.
 2. Горбонос Ф.В. Розвиток інфраструктури регіонального аграрного ринку / Ф.В. Горбонос, Н.Ф. Павленчик, А.О.Павленчик, І.О. Корчинський // Вісник аграрної науки при Черномор'я. — 2007. — Вип.3. — Т.1. — С. 111—116.
 3. Дем'яненко С.І. До питання про стратегію розвитку аграрної політики України /С.І. Дем'яненко// Економіка України. — 2004. — № 8. — С. 72.
 4. Державне регулювання економіки АПК: [навч. посіб.] / Г.В. Черевко — К.: Знання, 2006. — 339 с.
 5. Саблук П.Т. Економічна ситуація в АПК України та основні напрями аграрної політики в перехідний період до ринкових відносин / П.Т. Саблук // Економіка України та шляхи її подальшого реформування. — К.: Генеза, 1995. — С. 213—223.
 6. Могильний О.М. Регулювання аграрної сфери / О.М. Могильний. — Ужгород: ІВА, 2005. — 400 с.
- Стаття надійшла до редакції 30.08.2010 р.*